

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2017 – Volume 26, Issue 1, pp. 88–92
<http://doi.org/10.18352/jsi.516>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Utrecht University of Applied Sciences,
Faculty of Society and Law, in cooperation with
Utrecht University Library Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Anja Machielse (2016). **Afgezonderd of ingesloten?**
Over sociale kwetsbaarheid van ouderen. Utrecht:

Universiteit voor Humanistiek. 2016, 60 p.,

ISBN 978 90 8253 5822

BOOKS

ERIK JANSEN

Dr. Erik Jansen is associate lector aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en verbonden aan Kenniscentrum HAN SOCIAAL.

E-mail: erik.jansen@han.nl

Sinds bijna 10 jaar geleden het Nationaal Programma Ouderenzorg (NPO) is gestart, is er veel vooruitgang geboekt in de organisatie en coördinatie van de zorg en ondersteuning aan ouderen. Van begin af aan heeft de nadruk echter overwegend op het meer medisch georiënteerde onderzoek gelegen, ook al wezen de programmarichtlijnen van begin af aan expliciet op een noodzaak tot aandacht voor de meer sociaal gerichte zorg. Tegen de tijd dat de participatie van ouderen in het tot stand komen van de onderzoeksprogrammering met behulp van de ouderenorganisaties goed op gang was gekomen – nog zo'n expliciet maar lang niet overal vanzelfsprekend programmastandpunt – bleek dat ouderen vooral wezen op de sociale kwetsbaarheid die voor alle ouderen op de

loer ligt als zij dicht bij de laatste levensfase komen. Daaraan gerelateerd uitten zij de wens dat het onderzoek zich niet alleen zou richten op doelgroepen met specifieke, vaak zeldzame, aandoeningen waar academische geriatrische centra zich vanuit hun wetenschappelijke interesse veelal op richtten, maar juist alle ouderen ten goede zou komen.

In haar oratie als bijzonder hoogleraar "Empowerment van kwetsbare ouderen" aan de Universiteit voor Humanistiek richt Anja Machielse de aandacht op die ouderen die minder goed in staat zijn om de complexiteit van het dagelijks leven te hanteren en daarmee dus sociaal kwetsbaar zijn. Uitgaande van de alledaagse betekenisgeving en het handelen en oordeelsvermogen van ouderen zelf stelt ze vragen over sociale kwetsbaarheid, relationele betrokkenheid en zingeving centraal. Deze gekozen richting past dus goed bij de door ouderen zelf geformuleerde en gekoesterde wensen zoals die in de loop van het NPO naar voren kwamen.

De context van de leerstoelopdracht is de maatschappelijke transformatie naar een participatiesamenleving waarbij ouderen voor de opgave worden gesteld zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen en leven in het licht van toenemende beperkingen en een afnemende gezondheid. Enerzijds is dit in lijn met de wensen van ouderen zelf omdat het onder andere bijdraagt aan behoud van het gevoel van zelfredzaamheid en zelfregie, anderzijds liggen nieuwe kwetsbaarheden op de loer die te maken hebben met eveneens afgenomen reële mogelijkheden voor sociale steun. Ook komen met het ouder worden existentiële vragen over het levenseinde en kwaliteit van leven naar voren.

Machielse onderzoek beoogt bij te dragen aan de ouderen die daarin kwetsbaar zijn, en ze vat kwetsbaarheid daarbij nadrukkelijk op als een sociaal gesitueerd en dynamisch proces. Hierbij neemt ze afstand van het in het beleidsdiscours dominante ideaalbeeld van de krachtige en zelfbeschikkende mens ten faveure van een relationeel en fundamenteel kwetsbaar mensbeeld. Bovendien kan de mate van kwetsbaarheid over tijd variëren afhankelijk van psychische, fysieke, maar zeker ook sociale factoren. Sterker: sociale kwetsbaarheid is van een totaal andere orde, aldus Machielse, omdat het niet alleen het individu, maar ook diens inbedding in de omgeving en een netwerk van relevante anderen omvat, niet alleen als praktische hulpbron, maar ook als bron van zingeving (pp. 22–23).

Vervolgens betoogt Machielse dat we als personen in een westerse samenleving in toenemende mate geacht worden om ons actorschap te ontwikkelen. Dit treedt op in het spanningsveld tussen twee tegengestelde processen. Het gaat dan enerzijds om "disembedding", een breed opgevat

BOOKS

proces van individualisering en toegenomen noodzaak tot persoonlijke keuzes, door Hans van Ewijk (2014) geconceptualiseerd als het gevolg van het wegvallen van gevestigde verbanden en zuilen waardoor een individu niet meer vanzelfsprekend in de samenleving wordt gepositioneerd. Anderzijds gaat het om "re-embedding", een proces waarbij we vanuit de beschikbare keuzepakketten weer beperkt worden door nieuwe manieren van gebondenheid in onze persoonlijke levensbiografie. Het actorschap dat nodig is om ons in dit spanningsveld staande te houden vereist flexibiliteit en reflexiviteit op basis van een stevig verankerd intern referentiepunt, door Machielse "identiteitskapitaal" genoemd (p. 29). Juist voor mensen die sociaal kwetsbaar zijn is het acteren op basis van een dergelijk referentiepunt geen vanzelfsprekendheid waardoor onvermogen ontstaat om in sociale verbanden te participeren. Hier ontvouwt zich de centrale stelling van het betoog: in het licht van de huidige maatschappelijke ontwikkelingen ontstaat een serieus risico op sociale kwetsbaarheid door een waterscheiding tussen sociaal afgezonderd en ingesloten zijn.

Door de veranderingen in de sociale structuur van de samenleving worden deze processen van actorschap voor ouderen in toenemende mate problematisch. Een belangrijke reden hiervoor is dat psychologische en fysieke beperkingen vaak ook sociale gevolgen hebben, en sociale beperkingen ook weer hun weerslag kunnen hebben op psychologische factoren. Er lijkt dus sprake van fundamentele verstremgeling van deze conceptueel juist onderscheiden kwetsbaarheden. Het is volgens Machielse dan ook zaak om ouderen te ondersteunen in hun actorschap door te werken aan empowerment. Dat moet dan volgens het Freiriaanse begrip van empowerment gebeuren, door de nadruk te leggen op bewuste keuzes ten aanzien van het eigen leven. Hierbij zijn controle en regie best verenigbaar met kwetsbaarheid en afhankelijkheid, wat volgens Machielse in een meer liberale opvatting van empowerment niet gaat. Dat gaat namelijk uit van het krachtig kunnen uitoefenen van je eigen vrijheid en onafhankelijkheid, aldus Machielse. Empowerment impliceert volgens haar dat de mogelijkheden om sociaal verbonden te blijven worden bevorderd (p. 14).

Deze laatste stelling lijkt me goed te onderschrijven, maar ze karikaturiseert de liberale opvatting enigszins door deze helemaal in de hoek van het klassiek-liberale denken te duwen. Juist in de steeds invloedrijker wordende actuele ideeën over positieve vrijheid zoals in de "capability" benadering, worden autonomie en actorschap echter opgevat als sterk verbonden aan de sociale en fysieke omgeving. Inclusief de kwetsbaarheden dus, die immers horen bij de kern van wat ons mensen maakt, zoals in het werk van onder andere Nussbaum en Sen wordt betoogd. Er rust dan ook een gezamenlijke verantwoordelijkheid bij individu en omgeving om ervoor te zorgen dat de eerste binnen de grenzen van het realistische het leven kan leiden dat hij of zij de moeite waard acht.

Machielse stelt het aristotelische begrip van burgervriendschap voor als een manier om de kwetsbaarheden van ouderen maatschappelijk te dempen. Deze "welwillendheid jegens vreemde personen" (p. 45) is een belangrijk middel om de sociale cohesie in een samenleving te versterken. De overheid zou daarom burgervriendschappen moeten stimuleren om een nieuw evenwicht te vinden tussen disembedding en re-embedding in de vorm van wederzijdse betrokkenheid. Een mooie boodschap.

Er is echter ook een ander, minder optimistisch perspectief mogelijk. Ouder worden wordt doorgaans geassocieerd met vergankelijkheid en verval. Dit geldt ook voor de beeldvorming door ouderen zelf. Dit werd recentelijk betoogd door Martha Nussbaum (2016) tijdens de jaarlijkse conferentie van de Human Development and Capability Association in Tokyo. Nussbaum ontwaart een zekere maatschappelijke aversie ten aanzien van ouderdom die ze verklaart aan de hand van haar theorie over walging: een ontmoeting met een ouder persoon confronteert ons met onze eigen sterfelijkheid en een dergelijke ontmoeting willen we daarom liever vermijden. Er zou dan iets aan de hand kunnen zijn met onze collectieve beeldvorming rondom ouder worden en oud zijn dat daadwerkelijke inclusie tegenwerkt. Tegelijk doet de overheid namens de samenleving een beroep op ouderen om langer zelfstandig thuis te blijven wonen om de uit de pan rijzende kosten van de verzorgingsstaat te beteugelen. Zelfstandig thuis blijven wonen impliceert: in de vertrouwde woonomgeving van de eigen wijk. Hier kunnen we een fundamentele discrepantie ontwaren. Enerzijds zien we ouderen als kwetsbaar en willen we liever niet "besmet" worden met kwetsbaarheid en vergankelijkheid. Anderzijds vinden we dat fatsoenlijke zorg en ondersteuning in de lokale gemeenschap een grondrecht is en schamen we ons als deze niet goed wordt geregeld.

De vraag die ultiem daaruit naar voren komt wordt dan een ethische: zijn we eigenlijk wel bereid om de samenleving zo in te richten dat deze voor ouderen daadwerkelijk inclusief is, dat wil zeggen, dat zij ouderen niet onnodig sociaal kwetsbaar maakt en hen gunt het leven zo vorm te geven zoals zij dat zelf wensen? Zolang we die vraag voor onszelf niet expliciet kunnen of durven beantwoorden, zolang we daarin geen doortastende keuzes maken, leggen we de verantwoordelijkheid voor sociale kwetsbaarheid bij ouderen zelf. Machielse wijst ons op de risico's die de toenemende nadruk op zelfstandigheid en zelfregie van ouderen met het oog op sociale kwetsbaarheid met zich meebrengen. En daar moet een samenleving die zich erop voorstaat menselijk waardig te zijn voor al haar leden zich terdege rekenschap van geven. Dat dit betekent dat we actief zullen moeten werken aan en zullen moeten investeren in de empowerment van ouderen, hetgeen niet vanzelfsprekend tot een bezuiniging in zorg en ondersteuning leidt, is een conclusie die in het huidige maatschappelijke debat tot verhitte gemoederen leidt. Want wat hier

BOOKS

wordt geïnvesteerd, leidt elders tot offers. Maar vast staat wat Machielse in haar oratie maar weer eens benadrukt: het is een collectieve verantwoordelijkheid van ouderen en samenleving en in het belang van ons allen om empowerment en zelfregie van ouderen actief mogelijk te maken.

REFERENTIES

Nussbaum, M. (2016). *Aging, stigma and discrimination*. Keynote presentatie op de conferentie van de Human Development and Capability Association, Tokyo, Japan.

Van Ewijk, H. (2014). *Omgaan met sociale complexiteit: professionals in het sociale domein*. Amsterdam: SWP.